

BEGELEIDINGSBLAD

Achtergrondinformatie

Begeleidingsbladen

Een nieuw model voor het voeren van het interreligieuze gesprek vraagt om toelichting. Als begeleider wilt u weten hoe u praktisch aan de slag kunt gaan met de cursus. Wat heeft de cursus deelnemers te bieden? Hoe is de cursus opgezet? Welke informatie komt er ter sprake? Hoe kan het cursusmateriaal vertaald worden naar concrete gespreksstof? Wat is de rol van u als begeleider? Deze begeleidingsbladen geven u antwoord op deze en andere vragen.

Het basismateriaal bestaat uit een voor deelnemers en begeleider identieke cursusmap. De begeleidingsbladen bieden u als begeleider extra ondersteuning in de praktische uitvoering van de cursus. Beide materialen vormen één geheel: de begeleidingsbladen hebben de vorm van ongenummerde losse bladen die u op de door u gewenste plek in de cursusmap kunt steken of voor u neer kunt leggen tijdens een bijeenkomst. U zult ontdekken dat de begeleidingsbladen u zowel houvast als vrijheid bieden in het vormgeven van de cursus.

Achtergrond

Nederland kent een grote diversiteit aan religies. Mensen met verschillende geloofsovertuigingen komen elkaar tegen. Ontmoetingen verlopen soms wel en soms niet goed. Het is niet altijd gemakkelijk met elkaar het gesprek aan te gaan. Want: wat zegt u tegen elkaar? Hoe brengt u uw opvattingen ter sprake? Hoe spreekt u de ander op zijn denkbeelden aan? Kortom: hoe krijgt een effectieve interreligieuze dialoog precies vorm?

In deze cursus leren deelnemers een praktisch model voor het voeren van een interreligieus gesprek. Dit model is breder inzetbaar dan enkel de communicatie tussen christenen en moslims. De toepassing van het model is in deze cursus echter toegespitst: we spreken inhoudelijk over het christendom en de islam, door vanuit het persoonlijke perspectief een aantal centrale thema's in beide religies nader te beschouwen. De deelnemers aan dit gesprek – cursisten en begeleider – beschouwen zichzelf als christen of moslim, of voelen zich verbonden met de christelijke en / of de islamitische traditie.

Onderzoek

De cursus maakt deel uit van een onderzoek aan de Faculteit der Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Onderzoeker Mijke Jetten gaat na wat de effecten zijn van deelname aan de cursus op de kennis, gevoelens en houdingen van deelnemers. Het verloop van de bijeenkomsten en de uitkomsten zullen wetenschappelijk worden geanalyseerd. U werkt met uw cursusgroep dus mee aan kennisontwikkeling op het gebied van interreligieuze communicatie. Na de eerste analyses zult u ingelicht worden over de resultaten, die uiteindelijk gepubliceerd worden.

Begeleidingsblad Achtergrondinformatie

Metingen deelnemers

Voor deelnemers moet het primaire belang bij de cursus zelf liggen, niet bij het onderliggende onderzoek. De cursus is geslaagd wanneer deelnemers met plezier samenkomen en de cursus hen het gevoel geeft dat de persoonlijke ontmoeting leerzaam is geweest. Dit resultaat wordt het beste bereikt wanneer het aan de cursus verbonden onderzoek zo min mogelijk nadruk krijgt.

Toch kunnen we niet om de deelnemers heen in de uitvoering van het onderzoek. Hun ervaringen vormen de basis om uitspraken te kunnen doen over de effecten van de cursus. Daarom kent de cursus vijf meetmomenten: tijdstippen waarop de deelnemers zelfstandig thuis dan wel tijdens een bijeenkomst een schriftelijke vragenlijst invullen. Het is van belang dat u als begeleider deze meetmomenten waarborgt en / of controleert. Daarover vindt u meer informatie op de betreffende *begeleidingsbladen*.

Metingen begeleider

Een moeilijkheid van een effectstudie is grip krijgen op het verloop van de cursus. Cursussituaties zijn vaak een 'black box': hoewel de cursusmap en begeleidingsbladen aanwijzingen geven over het verloop ervan, geeft iedere begeleider de cursus op zijn eigen wijze vorm en inhoud. Ook groepskenmerken kunnen invloed hebben op het verloop van de cursus. Bovendien zijn er zijn onvoorziene omstandigheden, waarvan de reactie erop door deelnemers en begeleider niet op voorhand te bepalen is.

Daarom is ook de ervaring van de begeleider van belang voor de uitvoering van het onderzoek. Na iedere cursusbijeenkomst vult u als begeleider een schriftelijke vragenlijst in. Het is de bedoeling dat elke begeleider de vragenlijsten afzonderlijk invult: het gaat om ieders persoonlijke bevindingen aangaande het verloop van de cursus. Hierover vindt u meer informatie op het betreffende *begeleidingsblad*.

BEGELEIDINGSBLAD

Rol van de begeleider

Leergemeenschap

U staat als begeleider samen met een collega-begeleider voor een groep van ongeveer 10 tot 14 deelnemers. Ter verduidelijking zetten we hieronder de rol van de begeleider uiteen. Wat kunnen deelnemers van u verwachten tijdens de bijeenkomsten? Wat zijn de taken die u vervult? Het is raadzaam de rol van de begeleider toe te lichten voor de groep. Dan weten deelnemers wat ze van u kunnen verwachten.

De begeleider staat uitdrukkelijk niet als docent voor een klas. De groep wordt ingericht als een 'werkplaats' waarin een leergemeenschap samen aan de slag gaat. Ieders inbreng – van deelnemers en begeleider – is van belang. De groep leert met en van elkaar en de nadruk ligt op de directe interactie tussen de groepsleden. De begeleider maakt deel uit van de groep maar neemt er een bijzondere positie in: hij zal de groep soms instrueren maar begeleidt vooral het leerproces van de deelnemers. De begeleider stimuleert, motiveert en coacht.

Cursusdoelen

Het is de rol van de begeleider aan te geven wat er van belang is en hoe er in de leergemeenschap gewerkt wordt. Zijn rol hangt samen met de cursusdoelen.

- 1 De begeleider stimuleert de *constructie van kennis*. Begeleider en deelnemers gaan samen aan de slag om nieuwe kennis en vaardigheden op te doen. Zij bestuderen gezamenlijk het kennisblok dat in de cursusmap beschreven staat. De begeleider stimuleert de deelnemers zich deze informatie zo goed mogelijk eigen te maken. Er is dus nauwelijks sprake van kennisoverdracht: net als de deelnemers heeft ook de begeleider de waarheid niet in pacht. Kennis wordt in het groepsproces ontdekt en gevormd (constructie van kennis).
- 2 De begeleider stimuleert de *uitwisseling van ervaringen*. Als groep bekijken we religie vanuit de persoonlijke ervaringen van de deelnemers. Daarmee stimuleert de begeleider tegelijkertijd kennisvergaring: door deelnemers te motiveren persoonlijke ervaringen uit te wisselen, leren deelnemers elkaar beter kennen.
- 3 De begeleider stimuleert *oefening*. Interreligieus communiceren is een vaardigheid die geoefend moet worden. Het is de taak van de begeleider voldoende ruimte te creëren om het communiceren te 'doen'. De groep gaat gezamenlijk aan de slag met het leren stellen van de juiste vragen en het formuleren van de juiste antwoorden. Het doel: elkaar leren kennen, de ontmoeting tussen 'ik' en 'ander'.

Wisselende rollen

Het is soms de taak van de begeleider de groep te instrueren. Op andere momenten geeft hij voorbeelden of biedt hij hulp om samen verder te komen. De begeleider doet ook op het juiste moment een stapje terug, om de deelnemer zelf een antwoord te laten vinden. Hij leidt groeps gesprekken en zet deelnemers aan het denken door vragen te stellen. Kortom: de

Begeleidingsblad

Rol van de begeleider

begeleider scheidt de voorwaarden waardoor deelnemers in de leergemeenschap aan de slag kunnen gaan.

Het is belangrijk dat de begeleider laat zien dat hij deel uitmaakt van de groep. Ook hij mag zijn eigen religieuze ervaringen inbrengen. Hij kan zijn eigen ervaringen tegenover die van de deelnemer zetten, om bijvoorbeeld een bepaald element uit het model voor interreligieuze communicatie te benadrukken. Hij kan zijn persoonlijke opvattingen ook uitdragen om het perspectief van de 'ander' – moslim of christen – te verwoorden. Het is ook goed als de begeleider zijn nieuwsgierigheid toont. Hij kan de discussie stimuleren door vragen te stellen. "Ik doe het als moslim zus en zo, herkennen andere moslims zich hier wel of niet in?". Of: "Ik doe het als moslim zus en zo, hoe doet u het als christen?".

Organisatie van de cursus

De begeleider draagt verantwoordelijk voor het verloop van de cursus. Hij houdt zich aan de planning voor de afzonderlijke bijeenkomsten om uitloop te voorkomen. De begeleider rondt op het juiste moment een onderdeel af om een volgend onderdeel te introduceren. Hij houdt het gesprek op gang wanneer deelnemers dat niet doen: door voorbeelden te geven, eigen religieuze ervaringen in te brengen en stimulerende vragen te stellen.

Hij zorgt er ook voor dat alle deelnemers in het gesprek betrokken worden, omdat de ene deelnemer assertiever is dan de andere. De begeleider houdt ook de focus op het centrale gespreksonderwerp: hij leidt de discussie terug naar het oorspronkelijke thema wanneer deelnemers afdwalen of geprikkeld raken.

Het is aan te raden met de collega-begeleider een taakverdeling te maken. De ene begeleider vindt het prettiger om uitleg te geven, terwijl de ander liever het maken van een opdracht begeleidt. Denk ook aan het maken van een concrete tijdsplanning en afspraken over de bewaking ervan. Hoe verdeelt u de tijd over de verschillende onderdelen van de bijeenkomst? Wie houdt het tijdsverloop in de gaten? Wat is het sein dat het afgesproken tijdstip aangebroken is?

Het werkt verduidelijkend wanneer de begeleider gebruik maakt van een schrijfbord of flap-over. U kunt belangrijke termen noteren om er de aandacht op te vestigen. Ook de bespreking van de opdrachten verloopt beter wanneer de inbreng van deelnemers centraal genoteerd kan worden. Een schrijfbord biedt een duidelijk overzicht van wat er besproken is. Zo kan de lesstof beter beklijven.

Blik bij aanvang ook vooruit op de bijeenkomst: noteer het programma van de betreffende bijeenkomst op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kan de gehele groep de tijdsplanning bewaken.

Effectief presenteren

Vorbereiding

Kom op tijd; ga na wat u wilt bereiken; overleg met uw collega-begeleider.

Concentratie

Houd de aandacht erbij; zet de belangrijkste punten op een rij.

Begeleidingsblad

Rol van de begeleider

Communicatie

Let op non-verbale communicatie; trek de aandacht van de groep; zorg dat de groep u kan volgen (snelheid, woordkeuze); gebruik humor; straal plezier uit; respecteer de spelregels voor omgang met elkaar.

Leerproces

Gebruik voorbeelden, verhalen en afbeeldingen; geef duidelijke instructies; vat dingen samen; geef een sein wanneer de tijd voor een opdracht bijna voorbij is; laat deelnemers zelf dingen ontdekken.

Betrokkenheid

Noem deelnemers bij naam; maak oogcontact; probeer open te staan voor andere opvattingen; wees bewust van gevoelige kwesties.

Rolmodel

Er is niet 'één juiste manier'; niemand heeft 'dé waarheid' in pacht; luister aandachtig; geef het goede voorbeeld; wees flexibel.

BEGELEIDINGSBLAD

Opzet van de cursus

Inhoud

De cursusmap is opgedeeld in zeven delen: een inleidend deel en de lesstof voor de zes bijeenkomsten. In iedere bijeenkomst wordt een specifiek element uit het model voor interreligieuze communicatie uiteengezet. Dit is het zogenaamde *kennisgedeelte*. Deze informatie staat beschreven in diverse tekstboxen en samenvattend in de steeds terugkerende tekstbox 'model voor interreligieuze communicatie'.

De kennisconstructie ten aanzien van dit model ligt aan de basis van de cursus: er zijn geen communicatieve vaardigheden om te oefenen zolang het betreffende element van het model voor deelnemers niet uiteengezet is.

In het *oefengedeelte* gaan deelnemers aansluitend praktisch aan de slag met wat er zojuist uitgelegd is. Oefening is een wezenlijk element van kennisconstructie. Communiceren is immers 'doen', een vaardigheid die geoefend moet worden. Daarom is het grootste deel van de bijeenkomst gericht op toepassing van de kennis aan de hand van de eigen religieuze ervaringen.

Om het oefengedeelte zo veel mogelijk te laten aansluiten bij de behoeften van de groep, heeft het de vorm van keuzeopdrachten die deels gekoppeld zijn aan inhoudelijke verdieping in een religieus thema. Het is aan u als begeleider om te beslissen welke keuzeopdracht op dat moment het beste bij uw groep past.

U heeft de vrijheid de opdrachten aan te passen, zolang het besproken element uit het model voor interreligieuze communicatie centraal blijft staan. Zo kan het gebeuren dat er in de groep een gesprek ontstaat over een spontaan geïntroduceerd onderwerp. Past u in dit geval gerust een bestaande opdracht aan op dit onderwerp. Wanneer er behoefte aan verdieping is, kunt u bijvoorbeeld aanvullende vragen in een bestaande opdracht invoegen.

Doeloriëntaties en doelen

Het is belangrijk deelnemers te verwijzen naar de *doeloriëntaties* (identiteitsontwikkeling, respect voor de ander, maatschappelijke cohesie) en *doelen* (kennis, ervaringen uitwisselen, oefenen) van de cursus. Deze maken iets zichtbaar van waar het eigenlijk om draait in de cursus. Stip de inhoud van deze paragrafen kort aan in de eerste bijeenkomst en adviseer deelnemers de informatie thuis goed door te lezen. Het maakt voor deelnemers inzichtelijk wat ze van de cursus kunnen verwachten. Stimuleer deelnemers deze verwachtingen naast hun eigen verwachtingen te leggen.

Actieve houding

Verduidelijk ook de verwachtingen naar de deelnemers toe. Deelnemen aan deze cursus impliceert inzet tonen voor het groepsproces, voor het scheppen van veiligheid en vertrouwen. Dat bereiken we alleen wanneer alle deelnemers de intentie uitspreken alle zes de bijeenkomsten deel te nemen (verwachtingen rond *aanwezigheid*), iedere bijeenkomst op tijd aanwezig te zijn (verwachtingen rond *op tijd komen*) en de bijeenkomst voor te bereiden

Begeleidingsblad Opzet van de cursus

door de lesstof door te lezen (*voorbereiding*). Ook het *persoonlijke perspectief* en *kennisconstructie* zijn belangrijke aspecten van het verloop van de cursus.

Dit betekent dat u op ieders aanwezigheid mag rekenen. Pleeg na afloop een telefoontje wanneer iemand zonder melding afwezig is. Train uzelf erin stipt op tijd de bijeenkomst te beginnen (en te eindigen). Zo straalt u uit dat op tijd komen de afspraak is. U kunt er ten slotte vanuit gaan dat iedereen voor aanvang de lesstof doorgelezen heeft (op de eerste bijeenkomst na, omdat de cursusmap pas dan wordt uitgedeeld). Handel hier ook naar in de bijeenkomsten. U kunt uw uitleg beknopt houden en de nadruk leggen op het maken van de opdrachten.

Benadruk de centrale rol die het persoonlijke perspectief speelt. Probeer deelnemers consequent te laten spreken in de vorm van persoonlijke onthullingen (zie bijeenkomst 2). Stip ten slotte het principe van kennisconstructie aan: u presenteert als begeleider geen kant-en-klare geloofswaarheid; kennis wordt in de groep en gezamenlijk geconstrueerd.

Spelregels voor de omgang met elkaar

Leg nadruk op de spelregels die bijdragen aan een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de cursus. Stimuleer deelnemers deze regels in acht te nemen, bij iedere opdracht opnieuw. Het zou goed zijn als het respecteren van deze spelregels een automatisme wordt, doordat deelnemers elkaar er op gaan wijzen in gesprekken. Dat gebeurt sneller wanneer de begeleider op geregelde tijdstippen aanzet geeft tot de consequente toepassing ervan.

Programma

Voorafgaand aan de lesstof van de afzonderlijke bijeenkomsten vindt u het programma van de cursus: wat wordt er van week tot week besproken? Dit hangt sterk samen met het eronder afgedrukte model voor interreligieuze communicatie dat in de cursus centraal staat. In de lesstof vinden deelnemers geregeld een overzicht van dit model met de stand van zaken: welk aspect komt in deze bijeenkomst aan de orde?

Verwijs bij opmerkingen of vragen over het model voor interreligieuze communicatie naar dit programma. De deelnemer kan in één oogopslag zien wat er verder in de cursus nog behandeld wordt. U kunt ook op deze informatie terugvallen wanneer er discussie ontstaat. Door te verwijzen naar waar het in de cursus wél om gaat, kunnen (op dat moment) niet ter zake doende discussies gemakkelijker afgekapt worden.

Het is aan te raden per bijeenkomst kort op het schrijfbord te introduceren wat er besproken gaat worden. Doe dit zo concreet mogelijk. Wanneer kunnen deelnemers uitleg verwachten? Welke opdrachten worden er gemaakt? Wat is de tijdsplanning voor ieder onderdeel? Hoe laat is de pauze?

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 1

Doelen

Bekijk de voor deze bijeenkomst geformuleerde *doelen*. Het is goed deze doelen in uw achterhoofd te houden bij het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Cursusmappen deelnemers
- Vragenlijsten deelnemers: vragenlijst 1 (versies 'moslims' en 'christenen'), vragenlijst 2
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 1

Kernpunten

- Invullen vragenlijst door deelnemers
- Uitdelen cursusmap
- Introductie cursus
- Onderscheid religieuze en communicatie dimensie
- Introductie interreligieuze communicatie

Kernpunt 1 Invullen vragenlijst

Zie *begeleidingsbladen* "deelnemers: meting één" en "deelnemers: meting twee".

Kernpunt 2 Uitdelen cursusmap

Deel de cursusmap pas uit na het invullen van de vragenlijst. Dit is van groot belang voor het aan de cursus gekoppelde onderzoek.

Kernpunt 3 Introductie cursus

Verwelkom de deelnemers. Verzoek hen naam en geloofsovertuiging (christen/moslim) op een A4 te schrijven en voor zich neer te zetten.

Vertel kort iets over de rol van de begeleider. Zie hiervoor *begeleidingsblad* "rol van de begeleider".

Vertel kort waar het om draait in de cursus: doelen en doeloriëntaties; actieve houding, omgang met elkaar, omgaan met vooroordelen; en programma. Zie hiervoor het *begeleidingsblad* "opzet van de cursus".

Keuzeopdracht verwachtingen (1.1) en *keuzeopdracht spelregels* (1.2) sluiten aan bij deze introductie op de cursus. Houdt u rekening met uw eigen tijdsplanning: het is onmogelijk en niet de bedoeling om alle keuzeopdrachten uit de cursusmap te maken. Maak hierin voor uzelf vooraf een keuze.

Kernpunt 4 Onderscheid religieuze en communicatie dimensie

Leg uit dat we in deze cursus een model voor interreligieuze communicatie leren toepassen. We leren op een praktische manier met elkaar spreken. In deze bijeenkomst leggen we de eerste elementen van dit model uit: de *religieuze* (box 1.1) en *communicatieve dimensie* (box 1.2) van interreligieuze communicatie. Bespreek samen kort de definities en voorbeelden. Gebruik hierbij het schrijfbord: zo blijft de leerstof beter hangen.

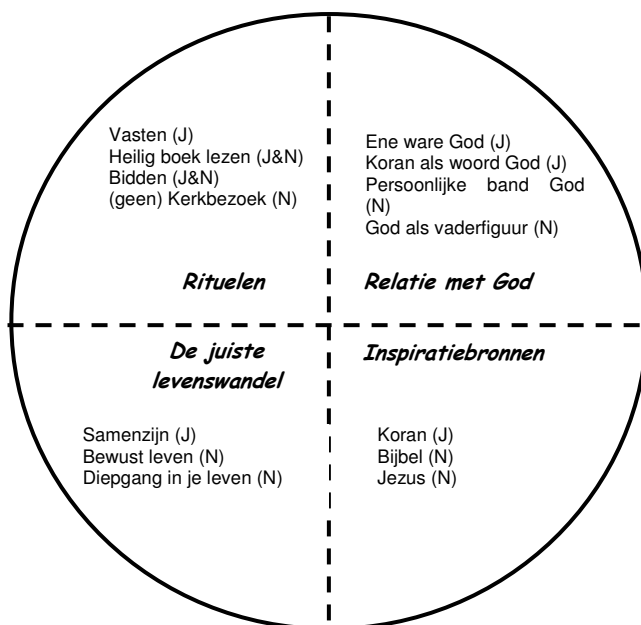
Keuzeopdracht Yasmina en Joost (1.3) en *keuzeopdracht uw eigen gesprek* (1.4) sluiten aan bij dit onderscheid. Houd opnieuw rekening met de tijdsplanning. Kies welke opdracht u gaat maken.

Bespreek de opdracht in de groep na. Schrijf op het bord “interreligieuze communicatie”, met daaronder een kolom “religieuze dimensie” en een kolom “communicatieve dimensie”. Nodig de deelnemers uit enkele woorden in de twee kolommen te schrijven. Spreek er kort over door.

Kernpunt 5 Introductie interreligieuze communicatie

Lees klassikaal de verhalen van Jamal en Nienke. Leg uit dat een eerste kennismaking heel divers kan zijn. Stel aan de groep de volgende vraag: wat zijn mogelijke gespreksonderwerpen in zo'n eerste gesprek?

Om het antwoord te vinden tekent u de *cirkel van interreligieuze communicatie* op het schrijfbord. Loop samen de informatiebox *gespreksonderwerpen* door (box 1.3). Zet de voorbeelden in de cirkel op het bord. Houd de uitleg kort: laat zien over hoeveel verschillende dingen je eigenlijk kunt praten. Het dient als introductie op de opdracht.

Begeleidingsblad

Bijeenkomst 1

Maak eventueel aansluitend *keuzeopdracht gespreksonderwerpen* (1.5). Deelnemers maken in groepjes een eigen cirkel. Bespreek deze klassikaal na door op het schrijfbord een lege cirkel te tekenen en deelnemers uit te nodigen enkele woorden erin te schrijven. Praat er kort over door in de groep.

Bespreking opdrachten

Stimuleer het onderlinge gesprek over de resultaten van de opdrachten. Er zijn op voorhand geen goede of foute antwoorden. Deelnemers zullen er onderling uit moeten komen: klopt het of klopt het niet? Vraag andere deelnemers of ze het een goed voorbeeld vinden. Zijn ze het eens met wat er zojuist werd gezegd?

De begeleider heeft de waarheid niet in pacht. Hij verwijst naar de definities en de voorbeelden in de cursusmap. Hij stimuleert het nadenken over het onderscheid tussen de religieuze en de communicatieve dimensie. "Gaat het hier om de religieuze dimensie?". "Herkent u de centrale gespreksonderwerpen in de discussie die nu gaande is?". "Kunt u eigen voorbeelden geven?".

Stimuleer deelnemers vanuit het persoonlijke perspectief te spreken: "ik vind", "ik doe", "voor mij is belangrijk dat" (onthulling). Dit is vooral zinvol wanneer deelnemers neigen te spreken namens hun traditie: "in de Koran staat", "in het christendom is het zo dat", "wij zeggen dat" (feitelijke bewering). Wijs eventueel vooruit naar bijeenkomst twee.

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet een automatisme worden, net als de omgang met de taaluitingen (*bijeenkomst 2*).

Afsluiting

Kijk vooruit naar het complete *model voor interreligieuze communicatie* (box 1.5). Noem de elementen, zonder in te gaan op de definities. Geef geen uitleg en ga niet in op vragen van deelnemers. Verwijs naar de rest van de cursus, waarin dit uitgebreid besproken wordt.

Vraag deelnemers het cursusmateriaal van deze eerste bijeenkomst thuis door te lezen. Verzoek ze ook zich voor te bereiden op de volgende bijeenkomst: lees alvast het betreffende hoofdstuk uit de cursusmap. Zo kunnen ze gemakkelijker meedoen tijdens de volgende bijeenkomst. Benadruk het belang van aanwezigheid en op tijd komen. Vul als begeleider na afloop het evaluatieformulier in.

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 2

Doelen

Bestudeer de *doelen* van deze tweede bijeenkomst. Neem ze als uitgangspunt voor het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 2

Kernpunten

- Terugblik
- De kracht van taal
- Taaluitingen
- Effectieve interreligieuze communicatie

Kernpunt 1 Terugblik

Verwelkom de deelnemers. Verzoek hen opnieuw op een A4 naam en geloofsovertuiging (christen / moslim) te schrijven en voor zich neer te zetten.

Blik terug op de elementen van het model die in de eerste bijeenkomst zijn besproken. Ga kort in op vragen maar voorkom discussies. Geef aan dat er vandaag genoeg ruimte is om met elkaar in gesprek te gaan en ervaringen uit te wisselen.

Blik ook vooruit op deze bijeenkomst: noteer het programma van vandaag beknopt op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kunt u als groep de tijdsplanning bewaken.

Kernpunt 2 De kracht van taal

Verwijs naar het model voor interreligieuze communicatie. We spreken in deze bijeenkomst over de *communicatieve dimensie*: manieren van uitwisseling om de ervaring van de ander te leren kennen.

Leg uit dat het uitwisselen van ervaringen niet gemakkelijk is. In deze bijeenkomst worden we ons bewust van de kracht van taaluitingen. Gebruik hiervoor de *inleiding* uit het cursusmateriaal.

Leg vervolgens uit dat het in deze cursus gaat om de ander in zijn eigenheid te leren kennen. Gebruik hiervoor de paragraaf *de onbekende ander* uit de lesstof.

Kernpunt 3 Taaluitingen

Bekijk samen de vier soorten *taaluitingen* (box 2.1 tot en met 2.4). Loop de definities, uitleg en voorbeelden door. Maak gebruik van het schrijfbord: de leerstof blijft zo beter hangen.

Beantwoord vragen uit de groep aan de hand van de informatieboxen. Probeer de groep zelf een antwoord te laten formuleren. “Kunt u een eigen voorbeeld bedenken?”. “Vinden anderen dit een goed voorbeeld?”. “Waarom wel/niet?”. Het is niet erg als nog niet alles duidelijk is. We gaan er toch nog uitgebreid mee oefenen.

Keuzeopdracht taaluitingen herkennen (2.1) en *keuzeopdracht een gesprek observeren* (2.2) sluiten aan bij de taaluitingen. Houd opnieuw rekening met de tijdsplanning. Kies welke opdracht u gaat maken.

Bespreek de opdracht in de groep na. Schrijf op het bord “onthulling”, “feitelijke bewering”, “open vraag” en “reflectie”, met onder iedere taaluiting een lege kolom. Noteer hier enkele voorbeeldzinnen: uit het gesprek tussen Yusuf en Mariëlle (keuzeopdracht 2.1) of uit het centrale gesprek (keuzeopdracht 2.2). Spreek er kort over door.

Kernpunt 4 Effectieve interreligieuze communicatie

Herinner deelnemers eraan dat interreligieuze communicatie een actieve houding van twee partijen vergt: 1. Hoe kan *ik* mij actief opstellen om de ander te leren kennen en begrijpen, en om mezelf verstaanbaar te maken? 2. Wat moet *de ander* doen om begrepen te worden, en om mij te leren kennen en verstaan?

Kijk samen naar de informatiebox over *effectieve interreligieuze communicatie* (box 2.5). Het gaat erom hoe de taaluitingen vorm krijgen in het interreligieuze gesprek. Met andere woorden: hoe ziet het ideale gesprek tussen christenen en moslims er uit aan de hand van deze taaluitingen?

Aansluitend kan *keuzeopdracht elkaar tegen het lijf lopen* (2.3) of *keuzeopdracht het gesprek oefenen* (2.4) worden gemaakt. Deelnemers leren bewust om te gaan met de vier taaluitingen in een eigen interreligieuze gesprek. Vergeet niet een stopsein te geven als deelnemers weer verder moeten lopen (keuzeopdracht 2.3) of van rol moeten wisselen (keuzeopdracht 2.4).

Bespreking opdrachten

Stimuleer het onderlinge gesprek over de resultaten van de opdrachten. Laat deelnemers onderling bijvoorbeeld de volgende dingen helder krijgen: lukt het de verschillende taaluitingen te formuleren? Hoe reageerden gesprekspartners op elkaar? Werd er goed naar de ander geluisterd? Welke problemen of moeilijkheden ervoeren de groepen?

En: wie heeft u het beste leren kennen en waarom? Welk soort vragen zijn het meest effectief? Hoe formuleert u het beste een vraag? Welke antwoorden waren interessant? Hoe reageert u het beste op de vraag van de ander? Etc.

De begeleider heeft de waarheid niet in pacht. Hij verwijst naar de definities en de voorbeelden in de cursusmap. Hij stimuleert het nadenken over de kracht van taal. Het geeft niet als de taaluitingen discussie opwerpen. Probeer bij twijfel terug te grijpen op de

Begeleidingsblad

Bijeenkomst 2

definities van de verschillende taaluitingen. “Wat is ook al weer een onthulling?”. “Komt dit voorbeeld van een reflectie overeen met de voorbeelden in de cursusmap?”.

Maak duidelijk dat taaluitingen niet het doel, maar slechts een middel zijn. Het gaat om het proces van bewustwording in het gebruik van taal in een gesprek. Deelnemers zullen er onderling uit moeten komen: klopt het of klopt het niet? Vraag andere deelnemers of ze het een goede of minder goede formulering vinden. Zijn ze het eens met wat er zojuist geformuleerd werd?

Stimuleer deelnemers vanuit het persoonlijke perspectief te spreken: “ik vind”, “ik doe”, “voor mij is belangrijk dat” (onthulling). Dit is vooral zinvol wanneer deelnemers neigen te spreken namens hun traditie: “in de Koran staat”, “in het christendom is het zo dat”, “wij zeggen dat” (feitelijke bewering).

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet een automatisme worden, net als de omgang met de taaluitingen.

Antwoordsuggesties keuzeopdracht 2.1

Laat het vinden van de antwoorden in de groep plaatsvinden. Het gaat om het proces van bewustwording in het gebruik van taal in een gesprek, niet om bevestiging van onderstaande antwoorden. Het geeft daarom niet als de opdracht tot discussie leidt. Probeer terug te grijpen op de definities van de verschillende taaluitingen. Deelnemers zullen er onderling uit moeten komen.

- (1) *Mariëlle* “Op het nieuws hoor je veel negatieve verhalen over moslims (feitelijke bewering: controleerbaar). Dat vind ik stom (onthulling: persoonlijke gedachte). Het is toch belangrijk dat we goed met elkaar samenleven in deze buurt (onthulling: persoonlijke wens).”
- (2) *Yusuf* “Die zijn niet altijd waar, de verhalen (feitelijke bewering: controleerbaar). Je moet niet alles geloven wat ze op het nieuws vertellen (onthulling: persoonlijke opvatting). Ik vind jullie soms wel heel goedgegelovig (onthulling: persoonlijke gedachte).”
- (3) *Mariëlle* “Dat moet je raken, toch? (gesloten vraag: informatie ander). Ik bedoel te vragen: wat doet het met jouw geloof als er op het nieuws enkel negatieve verhalen worden verteld over moslims en de islam? (open vraag: informatie ander)”
- (4) *Yusuf* “Ik voel me er door gesterkt (onthulling: persoonlijk gevoel). Jullie weten niet hoe het zit (feitelijke bewering: controleerbaar). Ik wel (feitelijke bewering: controleerbaar). Maar het doet ook pijn (onthulling: persoonlijk gevoel). Alsof ik persoonlijk wordt aangevallen (onthulling: persoonlijk gevoel). Nederland is niet echt gezellig meer (onthulling: persoonlijke gedachte), vind je wel? (gesloten vraag: informatie ander)”
- (5) *Mariëlle* “Wel hoor (onthulling: persoonlijke gedachte). Jij zegt dat Nederland niet echt gezellig meer is (reflectie: herformulering ervaring ander), maar jij maakt toch zelf ook deel uit van de Nederlandse samenleving (feitelijke bewering: controleerbaar). Ik denk dat als je iets hebt om over te klagen je zelf moet meedenken over de oplossing (onthulling: persoonlijke gedachte). Met klagen alleen kom je denk ik niet zo ver (onthulling: persoonlijke gedachte).”

Begeleidingsblad

Bijeenkomst 2

- (6) *Yusuf* “Klagen levert dus niet veel op (reflectie: herformulering ervaring ander). Ik vind dat je daar gelijk in hebt (onthulling: persoonlijk gevoel). Veel Nederlanders klagen over moslims (feitelijke bewering: controleerbaar). Moslims klagen omdat er negatief wordt gedaan (feitelijke bewering: controleerbaar). En dat bevestigt weer het negatieve beeld van moslims (feitelijke bewering: controleerbaar).”
- (7) *Mariëlle* “We moeten dus allemaal stoppen met klagen, zeg je (reflectie: herformulering ervaring ander).”
- (8) *Yusuf* “Ik denk dat we de handen ineen moeten slaan (onthulling: persoonlijke wens). Hoe denk jij zelf over moslims? (open vraag: informatie ander).”
- (9) *Mariëlle* “Ik ken niet veel moslims (feitelijke bewering: controleerbaar). Hoe kan ik daar nu over oordelen? (onthulling: persoonlijke gedachte). Ik wil jou graag beter leren kennen (onthulling: persoonlijke wens).”

Afsluiting

Vat het besproken element uit het model voor interreligieuze communicatie ter afsluiting kort samen. Gebruik hiervoor de samenvattende paragraaf in de cursusmap.

Vraag deelnemers zich voor te bereiden op de volgende bijeenkomst: lees alvast het betreffende hoofdstuk uit de cursusmap. Zo kunnen ze gemakkelijker meedoen tijdens de volgende bijeenkomst. Benadruk het belang van aanwezigheid en op tijd komen. Vul als begeleider na afloop het evaluatieformulier in.

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 3

Doelen

Bekijk de *doelen* voor deze derde bijeenkomst. Het is goed deze in uw achterhoofd te houden bij het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigdheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Vragenlijsten deelnemers: vragenlijst 3
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 3

Kernpunten

- Terugblik
- Onderscheid vorm en betekenis
- Introductie religieus vasten
- Maken schrijfpodracht door deelnemers

Kernpunt 1 Terugblik

Verwelkom de deelnemers. Noteer opnieuw naam en geloofsovertuiging.

Blik terug op de elementen van het model die in de tweede bijeenkomst zijn besproken. Ga kort in op vragen. Voorkom discussies: er is vandaag genoeg ruimte om met elkaar in gesprek te gaan en ervaringen uit te wisselen.

Blik ook vooruit op deze bijeenkomst: noteer het programma van vandaag beknopt op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kunt u als groep de tijdsplanning bewaken.

Let op: noem het invullen van de vragenlijst niet vooraf. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van het bijbehorende onderzoek.

Kernpunt 2 Onderscheid vorm en betekenis

Verwijs naar de eerste bijeenkomst: het onderscheid tussen de religieuze en de communicatieve dimensie van interreligieuze communicatie. We spreken in deze bijeenkomst over de *religieuze dimensie*: opvattingen, houdingen en gebruiken in relatie tot God met het oog op de ontwikkeling tot een goed mens samen met anderen.

Leg uit dat religieuze praktijken op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Met interpretatie wordt bedoeld: toegang krijgen tot de betekenis van religie. Met andere woorden: verstaan, doorgronden van de betekenis van religie. In deze bijeenkomst ontdekken we dat spreken over *vorm* verschilt van spreken over *betekenis*.

Begeleidingsblad

Bijeenkomst 3

Kijk samen naar de definities en voorbeelden van *vorm* (box 3.1) en *betekenis* (box 3.2). Gebruik het schrijfbord: zo blijft de leerstof beter hangen. Verwijs bij vragen uit de groep naar deze informatieboxen. In de volgende oefening worden dingen duidelijk.

Vertel ook iets over de verhouding: gesprekspartners spreken vaak langs elkaar wat betreft *teken* (vorm) en het *idee* dat erachter ligt (betekenis). Het maakt namelijk uit of er gesproken wordt over de vorm van het vasten (niet eten en drinken, soberder leven, meer tijd voor gebed) of de betekenis ervan (hernieuwde bekering, zuivering van de ziel, op God richten).

Keuzeopdracht Amina en Sara (3.1), *keuzeopdracht uw eigen leven* (3.2) en *keuzeopdracht een gesprek formuleren* (3.3) sluiten aan bij dit onderscheid. Houd rekening met uw tijdsplanning: het is onmogelijk alle keuzeopdrachten te maken. Maak vooraf een keuze.

Bespreek de opdracht in de groep na. Schrijf op het bord “religieuze dimensie van interreligieuze communicatie”, met daaronder twee kolommen “vorm” en “betekenis”. Noteer hier voorbeelden: uit het verhaal van Amina en Sara (keuzeopdracht 3.1), uit het eigen leven van deelnemers (keuzeopdracht 3.2) of uit het centrale gesprek (keuzeopdracht 3.3).

Kernpunt 3 Introductie religieus vasten

Leg uit dat we met elkaar in gesprek gaan over vorm en betekenis aan de hand van het thema religieus vasten. Benadruk dat de eigen ervaringen centraal staan. Welke vorm krijgt het vasten bij deelnemers thuis? Hoe divers is de groep (verschillen en overeenkomsten)?

Bespreek de definities van religieus vasten: “*onthouding*” als interpretatie naar vorm, en “*godsgeloof*” als interpretatie naar betekenis (box 3.3). Leg uit dat er diversiteit is in de invulling van “onthouding” en “godsgeloof”, zowel binnen als tussen religieuze tradities. Tegelijkertijd zijn de overeenkomsten ook opvallend: vormen en betekenissen in christendom en islam komen vaak overeen.

Kijk vervolgens naar de diverse vormen en betekenissen van het religieuze vasten in christendom en islam (box 3.4 tot en met 3.7). Benadruk dat het om *voorbeelden* gaat: het vasten *kan* deze vorm of betekenis krijgen, maar dat *hoeft niet* voor iedereen zo te zijn. Niet iedereen zal zich erin herkennen, en het vasten kan ook vormen en betekenissen krijgen die niet in de boxen genoemd worden. De boxen benadrukken de diversiteit.

Keuzeopdracht religieus vast bij u thuis (3.4) en *keuzeopdracht een lezing houden over het vasten* (3.5) sluiten aan bij dit onderscheid. Houd opnieuw rekening met de tijdsplanning. Kies welke opdracht u gaat maken.

Bespreek de opdracht na. Schrijf op het bord “religieuze dimensie van interreligieuze communicatie”, met daaronder een kolom “vorm” en een kolom “betekenis”. Nodig de deelnemers uit enkele woorden in de twee kolommen te schrijven. Spreek er kort over door.

Kernpunt 4 Invullen vragenlijst

Zie *begeleidingsblad* “deelnemers: meting drie”.

Bespreking opdrachten

Stimuleer het onderlinge gesprek over de resultaten van de opdrachten. Laat deelnemers zelf uitleg geven. “Is dit een herkenbaar voorbeeld van vorm, of van betekenis?”. “Kan

Begeleidingsblad Bijeenkomst 3

iemand een ander voorbeeld geven?”. “Kan iemand een betekenis geven bij de zojuist genoemde vorm?”. “Vinden we vergelijkbare betekenis terug in het christendom / de islam?”. De begeleider heeft de waarheid niet in pacht. Hij verwijst naar de definities en de voorbeelden in de cursusmap. Het geeft niet als dit discussie opwerpt. Grijp geregeld terug op de definities van vorm en betekenis (box 3.1 en 3.2).

Stimuleer deelnemers vanuit het persoonlijke perspectief te spreken: “ik vind”, “ik doe”, “voor mij is belangrijk dat” (onthulling). Dit is vooral zinvol wanneer deelnemers neigen te spreken namens hun traditie: “in de Koran staat”, “in het christendom is het zo dat”, “wij zeggen dat” (feitelijke bewering).

Denk ook aan de rol van de observant. Deze volgt het gesprek. Hij luistert naar de soorten taaluitingen die worden gebruikt. Lukt het deelnemers in gesprekken en discussies de geleerde taaluitingen te formuleren? Hoe reageren sprekers op elkaar? Wordt er goed naar de ander geluisterd? Welke problemen of moeilijkheden ervaart de groep? Etc.

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet een automatisme worden, net als de omgang met de taaluitingen (*bijeenkomst 2*).

Antwoordsuggesties keuzeopdracht 3.1

Laat het vinden van de antwoorden in de groep plaatsvinden. Het geeft daarom niet als de antwoorden tot discussie leidt. Probeer terug te grijpen op de definities van vorm en betekenis. Deelnemers moeten er onderling uitkomen.

Vorm	Betekenis
(Dragen van een) hoofddoek (buitenshuis)	Religieuze verplichting; zelfbescherming; verbergen haar; goede moslim zijn; gewoonte
(Lezen uit de) Bijbel	Familiegewoonte; woord van God
Kerk(bezoek)	Huis van God; nederig voelen; mooie ervaring
Biechten	? (Niet in tekst genoemd)
Moskee	Nederig voelen; sociaal zijn
Elkaar ontmoeten	Sociaal zijn
Bidden	Samen zijn; sociaal zijn
Hulp verlenen	Sociaal zijn

Afsluiting

Vat het besproken element uit het model voor interreligieuze communicatie ter afsluiting kort samen. Gebruik hiervoor de samenvattende paragraaf in de cursusmap.

Vraag deelnemers zich voor te bereiden op de volgende bijeenkomst: lees alvast het betreffende hoofdstuk uit de cursusmap. Zo kunnen ze gemakkelijker meedoen tijdens de volgende bijeenkomst. Benadruk het belang van aanwezigheid en op tijd komen. Vul als begeleider na afloop het evaluatieformulier in.

Let op: vergeet niet de deelnemers uit te nodigen een religieus voorwerp mee te nemen wanneer u in de volgende bijeenkomst *keuzeopdracht uw eigen voorwerp* (4.3) wilt gaan maken.

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 4

Doelen

Bekijk de voor deze bijeenkomst geformuleerde *doelen*. Het is goed deze doelen in uw achterhoofd te houden bij het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 4

Kernpunten

- Terugblik
- Onderscheid gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatie
- Introductie gebed

Kernpunt 1 Terugblik

Verwelkom de deelnemers. Noteer eventueel naam en geloofsovertuiging.

Blik terug op de elementen die in de derde bijeenkomst zijn besproken. Ga kort in op vragen. Er is vandaag voldoende ruimte is om ervaringen uit te wisselen.

Blik vooruit op deze bijeenkomst: noteer het programma van vandaag beknopt op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kunt u als groep de tijdsplanning bewaken.

Kernpunt 2 Onderscheid gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatie

Verwijs naar de eerste bijeenkomst: het onderscheid tussen de religieuze en de communicatieve dimensie van interreligieuze communicatie. We spreken in deze bijeenkomst over de *religieuze dimensie*: opvattingen, houdingen en gebruiken in relatie tot God met het oog op de ontwikkeling tot een goed mens samen met anderen.

Leg uit dat religie op verschillende wijzen geïnterpreteerd kunnen worden. Met interpretatie wordt bedoeld: toegang krijgen tot de betekenis van religie. Met andere woorden: verstaan, doorgronden van de betekenis van religie. In deze bijeenkomst ontdekken we dat spreken vanuit een *gemeenschap* verschilt van spreken vanuit een *persoon*.

Kijk samen naar de definities en voorbeelden van *gemeenschappelijk interpretatiekader* (box 4.1) en *persoonlijke interpretatiekader* (box 4.2). Gebruik hierbij het schrijfbord: zo blijft de leerstof beter hangen. Het is niet erg als nu nog niet alles duidelijk is. Dat komt in de volgende oefening vanzelf.

Vertel ook iets over de verhouding: religieuze gemeenschappen zijn noodzakelijk voor het aanleren van religieuze begrippen en het duiden van ervaringen als religieus. Ook de persoonlijke interpretatie van een religieus gebruik steunt op deze gemeenschappelijke

Begeleidingsblad

Bijeenkomst 4

religieuze duiding. Immers: wat iemand persoonlijk gelooft en doet is vaak sterk verbonden met de opvattingen en gebruiken binnen een specifieke religieuze gemeenschap. Gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatiekaders zijn dus nauw met elkaar verbonden. In het interreligieuze gesprek is het belangrijk beide zienswijzen mee te nemen.

Let op: het onderscheid tussen gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatie staat los van iets *samen* of *alleen* doen.

Keuzeopdracht Yasmina en Joost (4.1), *keuzeopdracht uw eigen leven* (4.2) en *keuzeopdracht uw eigen voorwerp* (4.3) sluiten aan bij dit onderscheid. Houd rekening met uw tijdsplanning: het is niet de bedoeling om alle opdrachten te maken. Maak een keuze.

Bespreek de opdracht in de groep na. Schrijf op het bord “religieuze dimensie van interreligieuze communicatie”, met daaronder twee kolommen “gemeenschappelijke interpretatie” en “persoonlijke interpretatie”. Noteer (of laat noteren) hier voorbeelden: uit het verhaal van Yasmina en Joost (keuzeopdracht 4.1), uit het eigen leven van deelnemers (keuzeopdracht 4.2) of uit het gesprek over de religieuze voorwerpen (keuzeopdracht 4.3).

Kernpunt 3 Introductie gebed

Leg uit dat we in gesprek gaan over het gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatiekader aan de hand van het thema gebed. Benadruk dat de eigen ervaring centraal staat. Welke interpretatie krijgt gebed bij deelnemers thuis, en hoe divers is de groep (verschillen en overeenkomsten)?

Bespreek de definities van gebed: “*vast gebed*” en “*vrij gebed*” (box 4.3). Leg aan de hand van de erop volgende tekst uit dat er diverse gebeden zijn in christendom en islam: vaste gebeden die de communicatie met God reguleren en vrije gebeden die veel ruimte laten voor het individu. Vertel ook dat beide soorten gebed sterk samenhangen en soms door elkaar lopen. Veel vaste gebeden worden in een andere context vrijer geïnterpreteerd. En veel vrije gebeden zijn gebaseerd op formuleringen die feitelijk deel uitmaken van het vaste gebed.

Bespreek vervolgens de diverse gemeenschappelijke en persoonlijke betekenissen van het bidden in christendom: “*Onze Vader*” (box 4.4), “*vrije gebed*” (box 4.5), “*salat*” (box 4.6) en “*dua*” (box 4.7). Benadruk dat het om *voorbeelden* gaat: het vasten *kan* deze vorm of betekenis krijgen, maar dat *hoeft niet* voor iedereen zo te zijn. Niet iedereen zal zich erin herkennen, en het vasten kan ook gemeenschappelijke en persoonlijke betekenissen krijgen die niet in de boxen genoemd worden. De boxen benadrukken de diversiteit.

Keuzeopdracht bidden bij u thuis (4.4) en *keuzeopdracht bidden en het heilige boek* (4.5) sluiten aan bij dit onderscheid. Houd rekening met de tijdsplanning. Maak een keuze.

Bespreek de opdracht in de groep na. Schrijf op het bord “religieuze dimensie van interreligieuze communicatie”, met daaronder een kolom “gemeenschappelijke interpretatie” en een kolom “persoonlijke interpretatie”. Nodig de deelnemers uit woorden in de kolommen te schrijven. Spreek er kort over door.

Bespreking opdrachten

Er zijn op voorhand geen goede of foute antwoorden aan te wijzen. Stimuleer het onderlinge gesprek over de resultaten van de opdrachten. Laat deelnemers zelf uitleg geven en vraag

Begeleidingsblad Bijeenkomst 4

andere deelnemers hierop te reageren. “Gaaf het hier om een betekenis die door een gemeenschap gedeeld wordt?”. “Of is de betekenis die toegekend wordt eigen aan het individu?”. “Kunnen we een ander voorbeeld bedenken?”. “Vinden we vergelijkbare gemeenschappelijke / persoonlijke interpretaties terug in het christendom / de islam?”.

De begeleider heeft de waarheid niet in pacht. Hij verwijst naar de definities en de voorbeelden in de cursusmap. Hij stimuleert het nadenken over het onderscheid tussen spreken vanuit gemeenschap en vanuit persoon. Het geeft niet als dit discussie opwerpt. Grijp geregeld terug op de definities van gemeenschappelijke en persoonlijke interpretatie (box 4.1 en 4.2). “Sluit het voorbeeld aan bij de definities en voorbeelden van gemeenschappelijke interpretatie?”. “Of sluit het aan bij persoonlijke interpretatie?”.

Stimuleer deelnemers vanuit het persoonlijke perspectief te spreken: “ik vind”, “ik doe”, “voor mij is belangrijk dat” (onthulling). Dit is vooral zinvol wanneer deelnemers neigen te spreken namens hun traditie: “in de Koran staat”, “in het christendom is het zo dat”, “wij zeggen dat” (feitelijke bewering).

Denk ook aan de rol van de observant. Deze volgt het gesprek. Hij luistert naar de soorten taaluitingen die worden gebruikt. Lukt het deelnemers in gesprekken en discussies de geleerde taaluitingen te formuleren? Hoe reageren sprekers op elkaar? Wordt er goed naar de ander geluisterd? Welke problemen of moeilijkheden ervaart de groep? Etc.

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet een automatisme worden, net als de omgang met de taaluitingen (*bijeenkomst 2*).

Antwoordsuggesties keuzeopdracht 4.1

Laat het vinden van de antwoorden in de groep plaatsvinden. Het geeft daarom niet als de antwoorden tot discussie leidt. Probeer terug te grijpen op de definities van gemeenschap en persoon. Deelnemers moeten er onderling uitkomen.

<i>Gemeenschap</i>	<i>Persoon</i>
(christendom) Huwelijk in de kerk; ten overstaan van God; inzegening door God	Als christen alleen een burgerlijk huwelijk; alleen ingezegend huwelijk dat als echt aanvoelt
(islam) Vijf voorgeschreven bidmomenten	Eén maal per dag uitgebreid bidden; één moment op de dag om stil te staan, de dag te overdenken; één moment per dag bewuste gerichtheid op God
	Auto laten inzegenen

Afsluiting

Vat het besproken element uit het model voor interreligieuze communicatie ter afsluiting kort samen. Gebruik hiervoor de samenvattende paragraaf in de cursusmap.

Vraag deelnemers zich voor te bereiden op de volgende bijeenkomst: lees alvast het betreffende hoofdstuk uit de cursusmap. Zo kunnen ze gemakkelijker meedoen tijdens de volgende bijeenkomst. Benadruk het belang van aanwezigheid en op tijd komen. Vul als begeleider na afloop het evaluatieformulier in.

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 5

Doelen

Bekijk de *doelen* voor deze vijfde bijeenkomst. Het is goed deze in uw achterhoofd te houden bij het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 5

Kernpunten

- Terugblik
- Onderscheid letterlijke en geestelijke interpretatie
- Introductie religieuze kleding

Kernpunt 1 Terugblik

Verwelkom de deelnemers. Noteer eventueel naam en geloofsovertuiging.

Blik terug op de elementen van het model die in de vierde bijeenkomst zijn besproken. Ga kort in op vragen. Er is vandaag genoeg ruimte is om met elkaar in gesprek te gaan.

Blik ook vooruit op deze bijeenkomst: noteer het programma van vandaag beknopt op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kunt u als groep de tijdsplanning bewaken.

Kernpunt 2 Onderscheid letterlijke en geestelijke interpretatie

Verwijs naar de eerste bijeenkomst: het onderscheid tussen de religieuze en de communicatieve dimensie van interreligieuze communicatie. We spreken in deze bijeenkomst over de *religieuze dimensie*: opvattingen, houdingen en gebruiken in relatie tot God met het oog op de ontwikkeling tot een goed mens samen met anderen.

Leg uit dat religieuze praktijken op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Met interpretatie wordt bedoeld: toegang krijgen tot de betekenis van religie. Met andere woorden: verstaan, doorgronden van de betekenis van religie. We ontdekken dat spreken vanuit de *letter* van een tekst verschilt van spreken vanuit de *geest* ervan.

Kijk samen naar de definities en voorbeelden van *letterlijk interpretatiekader* (box 5.1) en *geestelijk interpretatiekader* (box 5.2). Gebruik hierbij het schrijfbord: zo blijft de leerstof beter hangen. Het is niet erg als nog niet alles duidelijk is. Daar zijn de oefeningen voor.

Vertel ook iets over de verhouding: hoewel de invloed van de Bijbel en de Koran op de opvattingen, gedragingen en ervaringen van gelovigen over de hele wereld merkbaar is, is de interpretatie van deze heilige teksten niet overal gelijk. Een belangrijk onderscheid is letterlijke versus geestelijke interpretatie. Niet enkel de letterlijke weergave van een heilige

tekst is belangrijk. Als dat zo zou zijn, zouden Bijbel en Koran voor veel christenen en moslims vandaag dode letter blijven. Het is wezenlijk de betekenis van heilige boeken te begrijpen. Je hebt de schriftwoorden en hun letterlijke betekenis, maar er is meer: iets achter de letterlijke tekst waarnaar de woorden verwijzen. In het interreligieuze gesprek is het belangrijk beide interpretatiemogelijkheden mee te nemen.

Aansluitend maakt u *keuzeopdracht Johannes 16:25-33 en Soera aal'imraan 3:7-9* (5.1) of *keuzeopdracht letterlijk en geestelijk interpretatiekader* (5.2). Maak hierin een keuze.

Bespreek de opdracht in de groep na. Het gaat er in deze oefening om persoonlijke ervaringen uit te wisselen, zodat er iets zichtbaar wordt van de diversiteit in tekstinterpretaties. Schrijf op het bord "religieuze dimensie van interreligieuze communicatie", met daaronder twee kolommen "letterlijke interpretatie" en "geestelijke interpretatie". Noteer hier voorbeelden: uit *Johannes 16:25-33*, uit *Soera aal'imraan 3:7-9* (keuzeopdracht 5.1) of naar aanleiding van de stellingen (keuzeopdracht 5.2). Laat deelnemers hun interpretatie (keuzeopdracht 5.1) of hun stellingname (keuzeopdracht 5.2) onderbouwen.

Kernpunt 3 Introductie religieuze kleding

Leg uit dat we in gesprek gaan over een letterlijke en een geestelijke interpretatie van heilige teksten aan de hand van het thema man-vrouwverhouding. We kiezen voor een onderwerp dat vaak ter discussie staat: de hoofddoek als voorbeeld van religieuze kledingvoorschriften. Aan de hand van Bijbel- en Koranteksten zien we dat religieuze kleding een divers karakter heeft: teksten kunnen op verschillende manieren worden geïnterpreteerd.

Lees samen het nieuwsbericht over religieuze kleding. Bespreek vervolgens de definities behorende bij religieuze kleding (box 5.3). Leg aan de hand van de erop volgende tekst uit dat er diverse kledingvoorschriften blijken uit Bijbel en Koran. Kijk vervolgens nauwkeurig naar de wijze waarop de hoofddoek in de Koran naar voren komt. Lees de Koranverzen samen door. Doe hetzelfde voor de wijze waarop hoofdbedekking in de Bijbel aan de orde komt.

Bespreek vervolgens de drie betekenissen die aan religieuze kledingvoorschriften kunnen worden verbonden: "*beschermwaardigheid*" (box 5.4), "*onderdanigheid*" (box 5.5) en "*toewijding*" (box 5.6). Benadruk dat deze opsomming niet uitputtend is: er zijn meer en andere interpretaties mogelijk van hoofdbedekking in christendom en islam. Niet iedereen zal zich erin herkennen, en religieuze kleding kan ook letterlijke en geestelijke betekenissen krijgen die niet in de boxen genoemd worden. De boxen benadrukken de diversiteit.

Pas op: voorkom een letterlijke interpretatie te associëren met 'fout' en een geestelijke interpretatie met 'goed' (of andersom!). De kwestie rondom de hoofddoek in de Koran illustreert dit: er bestaat discussie over of de hoofddoek wel of niet genoemd wordt in de Koran. Daarom beroepen tegenstanders van de hoofddoek zich ook op een letterlijke interpretatie: "het staat er niet in, dus het hoeft niet". Een letterlijke interpretatie wordt ook in andere kwesties rond man-vrouwverhouding gebruikt om de positie van de vrouw te versterken: "de Koran (de ware islam) is emanciperend voor de vrouw. We moeten ons niet laten leiden door de patriarchale machocultuur van het Midden-Oosten". Dit illustreert hoe genuanceerd letterlijke en geestelijke interpretatie liggen. Het laat ook zien dat de verhoudingen niet zwart-wit zijn: letterlijke interpretatie is gelijk aan onderdrukking van de vrouw, een geestelijke interpretatie aan haar bevrijding.

Bespreking opdrachten

Benadruk dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Deelnemers hoeven het niet met elkaar eens te worden. Geef op voorhand ook aan dat deelnemers best mogen twifelen, of van "positie" wisselen. Het is juist de bedoeling dat er in de groep gediscussieerd wordt over de verschillende posities die er mogelijk zijn. Bepaal als begeleider ook uw positie: "ja" of "nee", "letterlijk" of "geestelijk". Zo neemt u het initiatief in het op gang brengen van het gesprek. Zorg dat een groep niet te lang aan het woord is, maar nodig andere groepen uit te reageren op wat ze horen.

De begeleider heeft de waarheid niet in pacht. Met andere woorden: uw "positie" is niet dé juiste positie. Verwijs naar de definities en de voorbeelden in de cursusmap. Stimuleert het nadenken over het onderscheid tussen tekstinterpretatie *naar de letter* en *naar de geest*. Grijp geregeld terug op de definities en voorbeelden (box 4.1 en 4.2).

Stimuleer deelnemers vanuit het persoonlijke perspectief te spreken: "ik vind", "ik doe", "voor mij is belangrijk dat" (onthulling). Dit is vooral zinvol wanneer deelnemers neigen te spreken namens hun traditie: "in de Koran staat", "in het christendom is het zo dat", "wij zeggen dat" (feitelijke bewering).

Denk ook aan de rol van de observant. Deze volgt het gesprek. Hij luistert naar de soorten taaluitingen die worden gebruikt. Lukt het deelnemers in gesprekken en discussies de geleerde taaluitingen te formuleren? Hoe reageren sprekers op elkaar? Wordt er goed naar de ander geluisterd? Welke problemen of moeilijkheden ervaart de groep? Etc.

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet een automatisme worden, net als de omgang met de taaluitingen (*bijeenkomst 2*).

Afsluiting

Vat het besproken element uit het model voor interreligieuze communicatie ter afsluiting kort samen. Gebruik hiervoor de samenvattende paragraaf in de cursusmap.

Vraag deelnemers zich voor te bereiden op de volgende bijeenkomst: lees alvast het betreffende hoofdstuk uit de cursusmap. Zo kunnen ze gemakkelijker meedoen tijdens de volgende bijeenkomst. Benadruk het belang van aanwezigheid en op tijd komen. Vul als begeleider na afloop het evaluatieformulier in.

Let op: in de pilotfase is het idee opgekomen deelnemers tijdens de volgende (laatste) bijeenkomst hapjes en drankjes mee te laten brengen en uit te delen. Het is aan u dit idee al dan niet uit te voeren. Vanzelfsprekend dient u deelnemers al op voorhand te betrekken bij de uitvoering ervan.

BEGELEIDINGSBLAD

Bijeenkomst 6

Vooraf

In de pilotfase is het idee opgekomen deelnemers tijdens de laatste bijeenkomst hapjes en drankjes mee te laten brengen en uit te delen. Het is aan u dit idee al dan niet uit te voeren. Vanzelfsprekend dient u deelnemers al op voorhand te betrekken bij de uitvoering ervan.

Doelen

Bekijk de *doelen* van de zesde bijeenkomst. Het is goed deze doelen in uw achterhoofd te houden bij het begeleiden van de bijeenkomst.

Benodigheden

- Schrijfbord of flap-over; bordkrijt of stiften; blanco papier en pennen
- Vragenlijsten deelnemers: vragenlijst 4, vragenlijst 5 (versie 'moslims' en 'christenen')
- Vragenlijst begeleider: evaluatieformulier 6

Kernpunten

- Terugblik
- Inleiding gerechtigheid
- Invullen model voor interreligieuze communicatie
- Invullen vragenlijst door deelnemers
- Mee naar huis geven vragenlijst
- Afsluiting cursus

Kernpunt 1 Terugblik

Verwelkom de deelnemers. Laat deelnemers – in verband met het uitdelen van de laatste vragenlijst – naam en geloofsovertuiging noteren en voor zich neer te zetten.

Blik terug op de elementen van het model die in de vijfde bijeenkomst zijn besproken. Ga kort in op vragen. Er is vandaag voldoende ruimte om met elkaar in gesprek te gaan.

Blik ook vooruit op deze bijeenkomst: noteer het programma van vandaag beknopt op het schrijfbord, bij voorkeur met tijdsaanduiding. Zo kunt u als groep de tijdsplanning bewaken.

Let op: noem het invullen van de vragenlijst niet vooraf. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van het bijbehorende onderzoek.

Kernpunt 2 Inleiding gerechtigheid

In deze afsluitende bijeenkomst spreken we over het thema maatschappelijke betrokkenheid, waarbij de juiste levenswandel centraal staat. Kijk samen naar de definitie

Begeleidingsblad Bijeenkomst 6

van *gerechtigheid* (box 6.1). Daar zien we de juiste levenswandel en de ideale mens in terug.

Bespreek vervolgens de wijze waarop gerechtigheid in de Bijbel naar voren komt. Loop de Bijbelpassage en de uitleg samen door. Doe hetzelfde voor de wijze waarop gerechtigheid in de Koran aan de orde komt.

Kernpunt 3 Invullen model voor interreligieuze communicatie

Geef aan dat we in deze afsluitende bijeenkomst kijken naar de complete methodiek voor interreligieuze communicatie. In de afgelopen bijeenkomsten zijn alle afzonderlijke elementen uitgebreid besproken: de drie interpretatiekaders van de *religieuze dimensie* en de concrete taaluitingen van de *communicatieve dimensie*.

In de *verplichte opdracht maatschappelijke betrokkenheid praktisch ingevuld* (6.1) formuleren we een antwoord op de vraag wat het model voor interreligieuze communicatie ons heeft opgeleverd wanneer we naar een praktisch thema als maatschappelijke betrokkenheid kijken. Deelnemers vullen zelf de diverse elementen in.

Bespreek de opdracht na door een leeg schema te tekenen. Nodig deelnemers uit enkele woorden in het schema te schrijven. Praat er samen over door. Antwoordsuggesties:

Interreligieuze communicatie over maatschappelijke betrokkenheid	
Dimensie 1 <u>Religie</u>	
Interpretatie van maatschappelijke betrokkenheid naar ...	Vorm (A1)
	Helpen bij de buurtvereniging; stoep vegen en onkruid wieden; met burens koken en eten; meedoen in buurtdebatten tussen verschillende culturen en religies; elkaar gedag zeggen en informeren hoe het gaat; helpen bij ziekte; ouderen helpen; buurtfeest bezoeken; vrijwilligerswerk in de kerk doen; Arabische taal in de moskee doceren; gezamenlijk overlast van hangjongeren tegengaan; aan het wijkoverleg deelnemen; spelletjesmiddagen voor buurtkinderen organiseren; <i>zakat</i> geven; koken voor de armen
	Betekenis (A2)
	De wijk is van ons allemaal; actief zijn geeft doel aan mijn leven; een goede christen of moslim zijn; naastenliefde tonen; gastvrijheid tonen; God beloont belangloze daden; respect voor de ander tonen; jezelf op bepaalde momenten op de tweede plaats zetten; leren van de ander; de goede kanten van jezelf laten zien; jezelf nuttig maken; religieuze plichten onderhouden
	Gemeenschap (B1)
	Naastenliefde als belangrijke religieuze waarde; gastvrijheid als belangrijk religieus ideaal; gerechtigheid als centrale waarde in christendom en islam; gemeenteleden horen zich in te zetten voor de samenleving; ideaal van de onzelfzuchtige monnik; religieuze plichten onderhouden; rechtvaardigheid tonen; godvrezend zijn; onvoorwaardelijke liefde
	Persoon (B2)
	Doel aan mijn leven geven; tijdverdrijf; de burens leren kennen; jezelf nuttig voelen; werk doen wat niemand anders doet; compensatie voor consumptiegedrag; sociale contacten; staat goed op cv; aanzien verwerven
	Letter (C1)
	<i>De werkers van het elfde uur (Bijbel):</i> nietsdoen loont; iedereen is gelijk, ongeacht gedragingen; je kunt net zo goed geen betrokkenheid tonen; de landeigenaar is een goed mens; verwachtingen komen niet altijd uit <i>Koran:</i> goede daden doen loont; goede daden doen is moeilijk; vijanden kunnen vrienden worden; je mag geen ellende veroorzaken; God weet wat je doet
Geest (C2)	
<i>De werkers van het elfde uur (Bijbel):</i> bij God gelden andere wetten; leren kijken vanuit de ander in plaats van vanuit jezelf; iedereen heeft andere talenten; nadruk op menswaardigheid; de ander geluk gunnen moet je leren; het is goed je meer in te spannen zonder extra beloning <i>Koran:</i> geduld wordt beloond; belang van anderen inzien, zelfs wanneer dit nadelig is voor jezelf; alle mensen zijn gelijkwaardig; vrede als belangrijke waarde	

Kernpunt 4 Invullen vragenlijst door deelnemers

Zie *begeleidingsblad* “deelnemers: meting vier”.

Kernpunt 5 Mee naar huis geven vragenlijst

Zie *begeleidingsblad* “deelnemers: meting vijf”.

Kernpunt 6 Afsluiting cursus

Evalueer naar behoefte de inhoud en het verloop van de cursus. Maak bijvoorbeeld een rondje langs de deelnemers en laat iedereen kort wat zeggen ter afsluiting.

Bedankt iedereen ten slotte voor deelname aan de cursus. Verwoord een aantal positieve aspecten van de deelnemers: prettige samenwerking, getoonde interesse, actieve houding etc. Breng ook onder woorden wat er bereikt is: grenzen overschreden, een stap naar de ander gezet, kritisch kijken naar jezelf en de ander etc. Spreek de hoop uit dat de bijeenkomsten behulpzaam zijn geweest in het stimuleren en bewerkstelligen van interreligieuze communicatie tussen christenen en moslims.

Bespreking opdrachten

Er is geen afsluitende afzonderlijke opdracht voor de taaluitingen. Denk daarom aan de rol van de observant. Deze volgt het gesprek. Hij luistert naar de soorten taaluitingen die worden gebruikt. Lukt het deelnemers in gesprekken en discussies de geleerde taaluitingen te formuleren? Hoe reageren sprekers op elkaar? Wordt er goed naar de ander geluisterd? Welke problemen of moeilijkheden ervaart de groep? Etc.

Stimuleer deelnemers elkaar te wijzen op de geïntroduceerde spelregels voor een prettige, ontspannen omgang met elkaar in de groep (*inleiding*). Dit moet ondertussen een automatisme zijn, net als de omgang met de taaluitingen (*bijeenkomst 2*).

BEGELEIDINGSBLAD

Deelnemers: meting één

Planning: thuis, in de week voorafgaande aan de eerste bijeenkomst

Tijd: 30 – 45 minuten

Benodigheden: vragenlijst 1 christenen (C), vragenlijst 1 moslims (M), retourenvelop 1

Aard van de meting

De eerste meting voor deelnemers is een schriftelijke vragenlijst (inclusief portovrije retourenvelop). Het gaat om de eigen mening van de deelnemers. Antwoorden zijn daarom niet goed of fout. De resultaten zeggen iets over waar de deelnemers op dit moment staan (voormeting). Er zijn twee versies: een vragenlijst voor christenen (C) en een vragenlijst voor moslims (M).

Verwachting ten aanzien van de deelnemers

Het is belangrijk dat deelnemers voorafgaande aan de cursus de vragenlijst ingevuld en teruggestuurd hebben. Daarom krijgen zij de vragenlijst in de week voorafgaande aan de eerste bijeenkomst thuisgestuurd.

Deelnemers krijgen in dezelfde week een telefoontje en een e-mailbericht vanuit de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). Zo zorgen we ervoor dat alle deelnemers de vragenlijst op tijd ingevuld en teruggestuurd hebben.

Bij vragen kunnen deelnemers contact opnemen met de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). De contactgegevens staan vermeld op de vragenlijst. Deelnemers wordt per e-mail op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek.

Controle begeleiders

Het is noodzakelijk dat de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten) uiterlijk 1½ week voor aanvang van de cursus een complete adreslijst heeft. Benodigde gegevens: naam, religieuze overtuiging (christen of moslim), adres, telefoonnummer (liefst ook: mobiel nummer) en e-mailadres. U kunt gebruikmaken van de bijgevoegde modeladreslijst.

Gaat u bij aanvang van de cursus na of iedere deelnemer de vragenlijst heeft ingevuld en teruggestuurd. De vragenlijst mag ook ter plekke worden ingeleverd.

Is de vragenlijst niet ingevuld? Laat de vragenlijst alsnog invullen. Maak duidelijk dat het van belang is dat dit direct na de eerste bijeenkomst (thuis of ter plekke) gebeurt.

Is de vragenlijst niet volledig ingevuld? Neem de niet-volledig ingevulde vragenlijst in en geef de deelnemer een nieuwe vragenlijst. Laat de hele vragenlijst alsnog invullen. Maak duidelijk dat het belangrijk is dat dit direct na de bijeenkomst (thuis of ter plekke) gebeurt.

Let op: er zijn twee versies: een vragenlijst voor christenen (C) en een vragenlijst voor moslims (M). Stuur ingenomen vragenlijsten na afloop in de bijgevoegde retourenvelop naar de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten).

BEGELEIDINGSBLAD

Deelnemers: meting twee

Planning: bij aanvang van de eerste bijeenkomst

Tijd: 30 minuten

Benodigheden: vragenlijst 2, pennen, retourenvelop 2

Aard van de meting

Ook deze vragenlijst zegt iets over waar de deelnemers op dit moment staan (voormeting). Het gaat om een schriftelijke toets, erop gericht om voorkennis ten aanzien van de lesstof te meten. Er zijn goede en foute antwoorden. Toch ligt het voor de hand dat deelnemers vragen foutief beantwoorden. Zij hebben de cursus immers nog niet gevolgd.

Verwachting deelnemers

Het is belangrijk dat deelnemers de complete toets invullen, ook al vinden zij de vragen moeilijk. Omcirkel het meest aannemelijke antwoord, ook al is het een gok. Het maakt niet uit als deelnemers de vragen foutief beantwoorden; liever een gok dan helemaal geen antwoord. Sla dus geen vragen over. Denk niet te lang over de antwoorden na.

Deelnemers dienen de toets eerlijk in te vullen: serieus, in stilte en zonder overleg. Deelnemers mogen niet 'spieken' bij hun buurman of -vrouw.

Bij vragen kunnen deelnemers contact opnemen met de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). De contactgegevens staan vermeld op de vragenlijst. Deelnemers wordt per e-mail op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek.

Controle begeleiders

Het invullen dient aan het begin van de eerste bijeenkomst te worden gedaan. Geef aan dat de cursus deel uitmaakt van een onderzoek naar interreligieuze communicatie. Daarom beginnen we de cursus met het invullen van een vragenlijst. Benadruk het belang van het invullen van de vragenlijst. Leg kort iets uit over de aard van de meting en de verwachtingen die we van de deelnemers hebben (zie hierboven).

Deelnemers krijgen 30 minuten om de complete vragenlijst in te vullen. Leg uit dat er halverwege en vijf minuten voor een einde een sein wordt gegeven, zodat de deelnemer weet hoeveel tijd hij nog heeft. Wanneer een deelnemer klaar is, kan hij kort pauze houden. Neem na 30 minuten alle vragenlijsten in, ook al zijn ze niet volledig ingevuld. Maar: stimuleer deelnemers de complete vragenlijst in te vullen.

Verzamel de ingevulde vragenlijsten in de bijbehorende portovrije retourenvelop. Stuur deze envelop zo spoedig mogelijk terug naar de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten).

BEGELEIDINGSBLAD

Deelnemers: meting drie

Planning: ter afsluiting van de derde bijeenkomst

Tijd: 10 minuten

Benodigheden: vragenlijst 3, pennen, retourenvelop 3

Aard van de meting

Halverwege de cursus volgt een korte tussenmeting. Deze meting geeft ons inzicht in het verloop van de cursus. We gaan na in hoeverre de deelnemers als iets opgestoken hebben van wat ze geleerd en geoefend hebben. Er zijn goede en foute antwoorden. Het zou kunnen dat deelnemers vragen foutief beantwoorden. Zij hebben de cursus immers nog niet afgerond.

Verwachting deelnemers

Het gaat slechts om een korte toets. Het is belangrijk dat de deelnemers de complete toets invullen, ook al vinden zij de vragen moeilijk. Het maakt niet uit als deelnemers de vragen foutief beantwoorden; liever een gok dan helemaal geen antwoord. Sla dus geen vragen over. Denk niet te lang over de antwoorden na.

Deelnemers dienen de toets eerlijk in te vullen: serieus, in stilte en zonder overleg. Deelnemers mogen niet 'spieken' bij hun buurman of -vrouw.

Bij vragen kunnen deelnemers contact opnemen met de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). De contactgegevens staan vermeld op de vragenlijst. Deelnemers wordt per e-mail op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek.

Verwachting deelnemers

Let op: noem het invullen van de vragenlijst niet vooraf. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van het bijbehorende onderzoek.

Het invullen dient aan het einde van de derde bijeenkomst te worden gedaan. Benadruk het belang van het invullen van deze korte vragenlijst. Leg beknopt iets uit over de aard van de meting en de verwachtingen die we van de deelnemers hebben (zie hierboven).

Deelnemers krijgen 10 minuten om de complete vragenlijst in te vullen. Leg uit dat er halverwege en één minuut voor een einde een sein wordt gegeven, zodat de deelnemer weet hoeveel tijd hij nog heeft. Wanneer een deelnemer klaar is, kan hij naar huis gaan. Neem na 10 minuten alle vragenlijsten in, ook al zijn ze niet volledig ingevuld. Maar: stimuleer deelnemers de complete vragenlijst in te vullen.

Verzamel de ingevulde vragenlijsten in de bijbehorende portovrije retourenvelop. Stuur deze envelop direct terug naar de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten).

BEGELEIDINGSBLAD

Deelnemers: meting vier

Planning: ter afsluiting van de zesde bijeenkomst

Tijd: 30 minuten

Benodigdheden: vragenlijst 4, pennen, retourenvelop 4

Aard van de meting

Nu de cursus is afgerond, is het moment van de nameting aangebroken. Deze meting geeft ons inzicht in de effecten van deelname aan de cursus. Dat maakt het dus een belangrijk meetmoment. Het gaat om dezelfde schriftelijke meerkeuzetoets als bij de tweede meting. Omdat de cursus afgerond is, mogen we verwachten dat de deelnemer meer vragen goed beantwoord dan bij eerdere invulling van deze kennistoets.

Verwachting deelnemers

Het is belangrijk dat deelnemers de complete toets invullen, ook al vinden zij de vragen moeilijk. Omcirkel het meest aannemelijke antwoord, ook al is het een gok. Het maakt niet uit als deelnemers de vragen foutief beantwoorden; liever een gok dan helemaal geen antwoord. Sla dus geen vragen over. Denk niet te lang over de antwoorden na.

Deelnemers dienen de toets eerlijk in te vullen: serieus, in stilte en zonder overleg. Deelnemers mogen niet 'spieken' bij hun buurman of -vrouw.

Bij vragen kunnen deelnemers contact opnemen met de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). De contactgegevens staan vermeld op de vragenlijst. Deelnemers wordt per e-mail op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek.

Controle begeleiders

Let op: noem het invullen van de vragenlijst niet vooraf. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van het bijbehorende onderzoek.

Het invullen dient aan het einde van de zesde bijeenkomst te worden gedaan. Benadruk opnieuw het belang van het invullen van de vragenlijst. Leg kort iets uit over de aard van de meting en de verwachtingen die we van de deelnemers hebben (zie hierboven).

Deelnemers krijgen 30 minuten om de complete vragenlijst in te vullen. Leg uit dat er halverwege en vijf minuten voor een einde een sein wordt gegeven, zodat de deelnemer weet hoeveel tijd hij nog heeft. Wanneer een deelnemer klaar is, kan hij kort pauze houden (of wanneer de cursus al is afgesloten: naar huis gaan). Neem na 30 minuten alle vragenlijsten in, ook al zijn ze niet volledig ingevuld. Maar: stimuleer deelnemers de complete vragenlijst in te vullen.

Verzamel de ingevulde vragenlijsten in de bijbehorende portovrije retourenvelop. Stuur deze envelop zo spoedig mogelijk terug naar de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten).

BEGELEIDINGSBLAD

Deelnemers: meting vijf

Planning: thuis, na afloop van de bijeenkomst

Tijd: 30 – 45 minuten

Benodigheden: vragenlijst 5 christenen (C), vragenlijst 5 moslims (M), retourenvelop 5

Aard van de meting

De laatste meting voor deelnemers is een schriftelijke vragenlijst (inclusief portovrije retourenvelop), gericht op het achterhalen van de mening van deelnemers. Antwoorden zijn daarom niet goed of fout. De resultaten zeggen iets over waar de deelnemers na afloop van de cursus staan (nameting). Er zijn twee versies: een vragenlijst voor christenen (C) en een vragenlijst voor moslims (M).

Verwachting deelnemers

Het is belangrijk dat deelnemers de vragenlijst zo snel mogelijk na afloop van de cursus invullen. Daarom krijgen zij de vragenlijst tijdens de zesde bijeenkomst mee naar huis.

Deelnemers krijgen enkele dagen na de laatste bijeenkomst een telefoontje en een e-mailbericht vanuit de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). Zo zorgen we ervoor dat alle deelnemers de vragenlijst zo snel mogelijk ingevuld en teruggestuurd hebben.

Bij vragen kunnen deelnemers contact opnemen met de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). De contactgegevens staan vermeld op de vragenlijst. Deelnemers wordt per e-mail op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek.

Controle begeleiders

Benadruk opnieuw het belang van het invullen van de vragenlijst. Leg kort iets uit over de aard van de meting en de verwachtingen die we van de deelnemers hebben (zie hierboven). Vraag deelnemers expliciet de vragenlijst binnen enkele dagen in te vullen en terug te sturen.

Deel vervolgens de vragenlijsten uit: christenen krijgen de vragenlijst voor christenen (C op retourenvelop), moslims die voor moslims (M op retourenvelop).

Stuur de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten) direct na afloop van de cursus een recente versie van de adreslijst. Noteer duidelijk de namen van de deelnemers die de laatste bijeenkomst niet aanwezig waren. Zij hebben immers geen vragenlijst gekregen en zullen deze alsnog zo spoedig mogelijk thuisgestuurd moeten krijgen. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van het bijbehorende onderzoek.

BEGELEIDINGSBLAD

Begeleiders: *meting één tot en met zes*

Planning: na afloop van iedere bijeenkomst

Tijd: 10 minuten

Benodigheden: evaluatieformulier 1 tot en met 6, retourenvelop 1 tot en met 6

Aard van de meting

De metingen voor de begeleiders – na afloop van iedere cursusbijeenkomst een korte vragenlijst – zijn bedoeld om grip te krijgen op het verloop van de cursus. Iedere begeleider geeft de cursus immers op zijn eigen wijze vorm en inhoud. Dat is prima, maar vraagt wel om procesregistratie: vastlegging van de wel / niet in de cursus behandelde aspecten, en boordeling van het verloop van de bijeenkomsten. Zo registreren we ook eventuele onvoorziene situaties.

Verwachtingen begeleiders

Ook de ervaring van de begeleider is van belang voor het onderzoek naar de effecten van interreligieuze communicatie. Vult u daarom na iedere bijeenkomst de schriftelijke vragenlijst is. Let op: de vragenlijst verschilt per bijeenkomst. Verzekert u ervan dat u de juiste vragenlijst invult.

Belangrijk: het gaat in de vragenlijst enkel om registratie van de feitelijke situatie. Uw antwoorden vormen geen waardeoordeel over de cursusbijeenkomst. Het maakt voor het onderzoek niet uit hoe u de bijeenkomst precies heeft vormgegeven; daarover beslist u zelf. Het is enkel van belang dat uw antwoorden de feitelijke situatie weergeven.

Het is de bedoeling dat elke begeleider de vragenlijsten invult. Doe dit alleen en direct na afloop van iedere cursusbijeenkomst. Dit is van belang voor de betrouwbaarheid van de meting.

Verstuur het ingevulde evaluatieformulier in de bijbehorende portovrije retourenvelop naar de Radboud Universiteit Nijmegen (onderzoeker Mijke Jetten). Bij vragen kunt u contact opnemen met onderzoeker Mijke Jetten.